

LA U CATALANA D'ORIGEN CONSONÀNTIC*

I

EXPOSICIÓ DEL FENOMEN EVOLUTIU

I. Presentació

1. El sistema consonàntic del català dels orígens disposa de tres fonemes de la sèrie contínua sonora que no existeixen en la llengua actual amb valor fonològic. Aquests fonemes corresponen als ordres labial, dental i velar, i en aquest estudi els representarem, respectivament, pels signes **b**, **d**, **g**. En el sistema consonàntic català de l'època que ens ocupa aquests tres fonemes de la sèrie contínua sonora s'oposen significativament al seus correlats respectius de la sèrie interrompuda sonora; constitueixen, per tant, les oposicions següents:¹

b/b **d/d** **g/g**

En un moment determinat de la història de la llengua, els tres fonemes de la sèrie contínua, en els casos que constituïen el límit anterior de síl·laba intèrtònica o final, quedaren en situació implosiva, en desaparèixer

* Sota aquest títol, d'un abast més general, tractem especialment del fenomen de confusió en **w** dels fonemes **b**, **d**, **g** de la sèrie contínua sonora del català dels orígens, en posició implosiva, i també de l'evolució en català del morfema verbal de segona persona del plural. — Agraïxo d'una manera ben sincera l'ajuda i encoratjament que he rebut del Dr. Antoni M. Badia i Margarit, mentre preparava la meua tesi de llicenciatura, relacionada amb aquest tema, i concretament ara amb motiu de la redacció d'aquest article. El Dr. Joan Veny i Clar també ha tingut l'amabilitat de fer-me algunes observacions molt útils, amb les quals s'ha fet creditor de la meua gratitud. — Per raons d'ordre tècnic no ens ha estat possible de representar els fonemes entre barres inclinades i els sons entre claudàtors, tal com hom sol fer actualment en treballs d'aquest tipus. Hem procurat de resoldre de la millor manera possible els equívocs que en resultaven.

1. Per a més detalls sobre el conjunt del sistema consonàntic català de l'època antiga, cf. E. ALARCOS LLORACH, *Algunas consideraciones sobre la evolución del consonantismo catalán*, «Miscelánea-homenaje a A. Martinet; Estructuralismo e historia» (Canarias, Universidad de La Laguna, 1958), § 14. El fenomen que presentem a continuació es troba també descrit als §§ 12 i 13 de la mateixa obra.

la vocal que formava el nucli sillàbic, és a dir, en caure la vocal intertònica, o en perdre's la final.² Aleshores experimentaren un procés de transformació que produí llur confusió amb el fonema **w**. Aquest fonema, malgrat no tenir un rendiment gaire gran, ja existia a la llengua i procedia del grup llatí de vocal + u en hiat, del mateix grup, romànic, i de la *u* llatina semivocal.³ Aquest canvi té molta importància en l'evolució del català: altera considerablement l'aspecte de la llengua en un moment de la seva història, en conferir-li aquesta característica que ha d'ésser considerada com un dels seus trets més genuïns. I això, tant per la importància intrínseca d'aquesta mutació (**b**, **d**, **g** > **w**) dins el conjunt de canvis que es produeixen en el sistema, com per l'abast que té aquest fenomen en la realitat de la llengua, per tal com hi ha un gran nombre de paraules en català que són afectades per les circumstàncies sobredites.⁴ No oblidem que hi ha un nombre força considerable de fonemes llatins que han confluït en aquests fonemes de la sèrie contínua sonora del català antic. En efecte, els fonemes llatins que originaren el català **b** són: *v*, en tota posició, - *b* - intervocàlic, i - *f* -, també intervocàlic;⁵ el fonema **d**

2. **b** en posició implosiva final:

b o v e > **bóbe** > **bób**

b en posició implosiva interior:

p a r a b ò l a > **parábola** > **paráb'la**

d en posició implosiva final:

p r o d e > **próde** > **pród**

d en posició implosiva interior:

c r e d e r e > **krédere** > **kréd're**

Més endavant ens ocuparem de la problemàtica de si el fonema **g** pot quedar o no en posició implosiva (cf. §§ 3-8).

3. Grup llatí de vocal + u en hiat: *d e u* > **déw**

u semivocal llatina: *a u d i r e* > **awdir** (cat. ant.)

Grup romànic de vocal + u: *r i v u* > **ríu** > **rív**

En aquest darrer cas la - *v* - sembla que ja havia desaparegut en la pronunciació corrent del llatí vulgar, com ens ho testimonia l'*Appendix Probi*: «*RIVUS non RIUS*» (*App. Pr.*, 174).

4. A fi de veure el grau de freqüència dels mots relacionats amb aquest fenomen en la llengua antiga, farem constar que a les *Homilies d'Organyà* trobem vint-i-tres paraules diferents afectades d'una manera o altra pel fenomen que presentem, sense comptar les que estan relacionades amb l'evolució del morfema verbal de segona persona del plural. D'aquestes vint-i-tres paraules diferents, nou s'hi troben una sola vegada, tres s'hi repeteixen dues vegades cada una, quatre s'hi troben tres vegades, una quatre vegades, tres cinc vegades, una sis vegades, una vuit vegades, i una vint vegades. O sigui que, en la lectura d'aquest text relativament curt, ensopeguem vuitanta vegades amb el fenomen que ens ocupa l'atenció: sembla, doncs, que el seu abast en la realitat de la llengua queda prou demostrat amb aquest exemple concret. Tinguem en compte que no ens referim ara al grau d'evolució d'aquest fenomen, sinó només a les paraules que, d'una manera o altra, en són afectades.

5. *v* -: *v i c i n u* > **besí**

- *v* -: *c i v i t a t e* > **šib(e)tád**

- *b* -: *d e b e t* > **déb(e)**

- *f* -: *a c r i p h i l u* > **(a)grébol**

procedeix del llatí - d -, en posició intervocàlica; però el grup llatí - t y - intervocàlic i la c llatina no inicial ni postconsonàntica, davant vocal palatal (e, i), també han confluït justament, en un moment determinat, amb el fonema **d** del català antic, a través de llur pas per un fonema africatat alveolar sonor (**ʒ**) en un estat de llengua anterior.⁶ El fonema **g** procedeix únicament de la -g- llatina intervocàlica.⁷

2. Fonètica del fenomen

2. Els tractats i manuals de gramàtica històrica solen considerar aquest fenomen, en les seves línies generals, només d'un punt de vista fonètic, i, ocasionalment, donen alguna explicació fisiològico-articulatòria. En general, els diversos autors que han tractat aquest tema, després de donar notícia de la llei, fan referència a una cronologia relativa; és a dir, intenten d'establir una relació d'anterioritat o posterioritat en la vocalització d'uns sons respecte dels altres.⁸ En aquest aspecte Fouché⁹ ens diu que **b** es vocalitzà abans que els altres «com és natural»; aquesta expressió tan poc explícita és esmenada per Badia¹⁰ quan diu que l'anterioritat del fonema labial en la vocalització, respecte als altres fonemes de la sèrie, es comprèn per la major afinitat fonètica del so **b** amb el que resulta; és a dir, la major afinitat del so **u** amb **b** que no pas amb **d** o **g**; per a **b** i **d** la cosa és força clara, però ja no ho és tant per al cas de **g**, com intentarem de demostrar més endavant. Moll¹¹ no afegeix res de nou a les afirmacions dels autors citats. De fet, com veurem, els testimoniatges gràfics de vocalització de **b** es perden en l'obscuritat dels textos més arcaics, mentre que per al fonema **d** (i sobretot per al resultat del morfema verbal de segona persona del plural, fenomen del qual ens ocuparem més enllà) tenim uns testimoniatges que vacillen durant un llarg període, ja perfectament documentat. Però ara ens referim simplement a l'exposició del fenomen i no a la seva cronologia, cosa que farem en la segona part

6. - d -: sede > **séd(e)**
 - t y -: palatiu > **paláʒ(o)** > **palát**
 - c^e: pace > **páʒ(e)** > **pát**
 - ci: fecit > **féʒ(i)** > **féd**

7. - g -: rigat > **réga**

8. En realitat, tots els autors tracten aquest aspecte parant més atenció als fonemes llatins originaris o a la complicació fonètica de l'evolució, que no pas als fonemes catalans en el moment que es produï el canvi. Així es comprèn que P. FOUCHÉ, *Phonétique historique du Roussillonais* (Tolosa 1924; *BM*, 2ème s., XXI), 129, suggereixi tres etapes en l'acompliment d'aquest fenomen: segons ell, de primer es vocalitzà **b**, més endavant **d** i, probablement encara més tard, **ʒ** (< - t y -, c^e.i).

9. FOUCHÉ, *Phonétique*, 129.

10. A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica catalana* (Barcelona 1951), § 100, V.

11. F. DE B. MOLL, *Gramàtica històrica catalana* (Madrid 1952), § 130.

d'aquest treball. Abans, però, alludirem a una problemàtica que creiem que cal intentar d'escatir prèviament, o, almenys, de plantejar en tota la seva complexitat

3. Cas particular del fonema **g**

3. En el moment de començar a parlar d'aquest fenomen evolutiu del català, ens trobem ja amb un problema al qual no ens hem referit d'una manera directa als paràgrafs precedents, per tal de no enfosquir l'exposició que acabem de fer i que per ella mateixa ja té més complexitat que no sembla a primer cop d'ull (cf. nota 2). El fet és que ni Fouché,¹² ni Badia,¹³ ni Moll¹⁴ no alludeixen al fonema **g** (o, millor dit, al so **g**) quan tracten del fenomen de transformació que ens ocupa. En canvi, Alarcos¹⁵ inclou des del primer moment el fonema **g** en el procés de confusió amb **w**, com la cosa més natural del món, sense donar cap explicació ni justificació.¹⁶ És possible que Alarcos estigui en el bon camí, en exposar així el fenomen (fins i tot sembla més probable des d'un punt de vista teòric) i la integració d'aquest fonema al procés general, juntament amb els altres dos fonemes de la mateixa sèrie, en els ordres labial (**b**) i dental (**d**), respectivament, fa que aquesta mutació de la llengua se'ns manifesti amb un equilibri més perfecte. És probable també que a les nostres conclusions admetem la versió d'Alarcos. El que no podem fer és d'admetre aquesta manera de presentar el fenomen sense intentar de justificar les innovacions que hi ha respecte a la manera tradicional de referir-s'hi, ni provar d'explicar la discrepància d'opinions; en una paraula, sense fer al·lusió a tot el que ha estat dit fins ara.

4. D'altra banda, creiem també que, després de la consideració detinguda i atenta, bé que no exhaustiva, d'aquest aspecte del problema, podrem arribar a la conclusió que l'abisme que separa l'exposició d'Alarcos de la dels autors citats (cf. supra) no és tan pregon com hom podria

12. FOUCHÉ, *Phonétique*, 128-130.

13. BADIA, *Gramàtica històrica*, § 100, V. Això no obstant, al § 89, 2, cita entre els grups secundaris el grup **g** 'l de la paraula *te g ù la*; és a dir, que suposa la pèrdua de la vocal intertònica i la vocalització de **g**. Cf. més endavant, § 7 d'aquest article.

14. MOLL, *Gramàtica històrica*, §§ 130 i 183.

15. ALARCOS, *Consideraciones*, § 12.

16. En realitat, la comparació d'evolucions del tipus *jugu > jou*, *te g ù la > teula*, amb d'altres del tipus *cred ě re > creure*, *p ace > pau*, sense que entrem en el detall de l'evolució purament fonètica, sembla que ens hagi de permetre de presentar el fenomen posant el fonema **g** en igualtat de condicions amb **b** i **d**. Tot seguit considerarem el fenomen des de l'angle de la fonètica històrica, a fi de veure fins a quin punt les teories sobre el destí ulterior de la -g- llatina intervocàlica, davant *a*, *o*, *u*, poden dificultar que el fenomen sigui exposat així, d'una manera global.

collegir de la nostra exposició del paràgraf precedent. Fins i tot creiem que no hauríem de parlar, en rigor, de divergència, principalment perquè els criteris que presideixen l'obra d'Alarcos i les dels tractadistes de gramàtica històrica són diferents entre ells de soca-rel; els mètodes respectius són també diferents (la qual cosa no vol dir que siguin oposats); i el fi que es proposen els uns i els altres fa que encara divergeixin més llurs exposicions respectives. El fet és que el clàssic estudiós de la fonètica històrica d'una llengua estudia l'evolució de cada so, sense preocupar-se gaire, fora d'alguns moments, de la relació que pugui tenir aquest so amb d'altres sons afins; cada vegada va esmicolant fins al més petit detall l'evolució d'aquell so concret a través dels segles. En canvi, aquell qui vol estudiar el sistema fònic de la llengua en un moment determinat de la seva història amb un criteri i uns mètodes estructurals intenta d'establir unes relacions entre les línies que resulten de l'estudi històric o historicista. Són unes línies divergents, sobre les quals cal portar a terme una tasca de síntesi global que permeti de veure les relacions principals que constitueixen el sistema de la llengua en un dels estadis de la seva història. Afanyem-nos a dir que, en molts de casos, no seria possible la tasca del fonòleg sense que el fenomen en qüestió hagués estat estudiat des d'un punt de vista fonètic. El mateix Alarcos diu, i en general és admès per tothom, que en el terreny de la fonologia diacrònica és imprescindible una base purament històrico-fonètica de les transformacions.¹⁷

5. Ara intentarem de veure les raons o les circumstàncies que han originat la disparitat de criteris en un dels aspectes del fenomen que ens ocupa. Ja hem considerat els fonemes llatins (o els grups) que reverteixen, en un moment determinat de la història del català, en fonemes de la sèrie contínua sonora (cf. § 1 i notes 5, 6 i 7). Ara ens permetem d'insistir-hi, agrupant separatament els que originen **b**, **d** i **g**, respectivament. Amb la simple observació de la llista que hem donat es veu que el fonema **b** del català dels orígens és fornit per tres fonemes llatins (v, b, f), el primer en totes les posicions i els altres dos en posició intervocàlica; el fonema **d** procedeix també de tres fonemes llatins (o grups): d, t y, c^e.¹, dels quals els dos primers solament en posició intervocàlica i el tercer en posició intervocàlica o final. Com a contrast amb el que acabem de veure per a **b** i **d**, observem que el fonema **g** procedeix únicament del llatí g en posició intervocàlica i, encara, només davant a, o, u.¹⁸ De tot això podem

17. E. ALARCOS, *Fonología Española*⁴ (Madrid 1965), 113.

18. Davant vocal palatal (e, i) la -g- tenia ja a l'època llatina una localització prepalatal (BADIA, *Gramàtica històrica*, § 72, II) i, probablement, a l'època dels orígens del català, la seva realització fonètica era un so africacat prepalatal sonor (ALARCOS, *Consideraciones*, § 7).

deduir que els tres fonemes que considerem no poden tenir, de cap manera, el mateix rendiment a la llengua; ¹⁹ el fonema **g** queda, d'una manera notòria i manifesta, en inferioritat de condicions.

6. Si, a més d'això, considerem les possibilitats que tenen aquests fonemes de quedar en posició implosiva, ²⁰ sigui en situació final, sigui en situació medial, arribarem a unes conclusions que ens faran veure d'una manera encara més clara com les condicions són poc favorables a l'existència del fonema **g** en posició implosiva. No ens fixarem amb detall en totes les circumstàncies que condicionen la major o menor freqüència d'un fonema en posició implosiva en català, perquè això requeriria una consideració exhaustiva de les combinacions de fonemes llatins i l'establiment d'uns percentatges, cosa que ens allunyaria potser massa del nostre objectiu actual i dispersaria la nostra atenció. No obstant això, alludirem a dos fets extraordinàriament evidents i que es dedueixen de tot el que ja hem dit, quasi sense que calgui fer cap altre raonament. Hem vist (cf. nota 18) que la *g* davant *e*, *i* tenia, ja en llatí, una localització diferent (palatal) de quan anava davant *a*, *o*, *u*; per tant, en la primera posició és un so estrany al fenomen que ens ocupa. En canvi, tant la *b*, com la *v*, d'una part, i *d*, *t y*, per l'altra, tenien la mateixa localització davant *e*, *i*, ²¹ que davant *a*, *o*, *u*; ²² i la *c* llatina origina **ċ** quan precedeix *e*, *i*. La pèrdua de vocal final és la circumstància que motiva el fet que el fonema consonàntic que la precedeix quedi en posició implosiva final. Si tenim present que el català perd normalment la *e*, la *i*, la *o* i la *u* finals, però conserva la *a*, ²³ podrem deduir fàcilment, d'acord amb el que acabem de dir, que la possibilitat que el fonema **g** procedent de *g* llatina resti en posició final en un moment determinat de la història de la llengua és molt més petita que per als altres fonemes que considerem de la mateixa sèrie.

19. Per a una major honestedat hem de dir que el fonema llatí **f** forneix molt pocs casos de **h** intervocàlic al català, justament per la poca freqüència que aquest fonema llatí té en posició intervocàlica: «La *f* llatina no es un sonido heredado del indoeuropeo, sino el resultado de la evolución de una primitiva oclusiva aspirada (*bh*, *dh*, *g^hh*), pero a condición de que dichos sonidos estuviesen en posición inicial de palabra. En consecuencia, siempre que en una palabra latina aparezca una *f* intervocálica, se debe a razones especiales» (M. BASSOLS, *Fonética Latina*, Madrid 1962, § 224). De tota manera, aquesta restricció no afecta greument el rendiment del fonema català **h**, per tal com -*v*- i -*b*- llatins fan que el seu rendiment pugui ésser equiparat, almenys en teoria, al de **ċ**.

20. L'únic cas, dels que hem citat a les notes 5, 6 i 7, que té una impossibilitat material de restar en posició implosiva, és el fonema **h** en posició inicial (< *v* -).

21. -*t y*- no es troba davant *i*.

22. Les diferències de localització que podrien haver existit per a aquests últims, segons els sons amb els quals entren en contacte, tenen només un valor fonètic; no un abast fonològic.

23. BADIA, *Gramática histórica*, §§ 63-64.

7. Aquest fet dificulta que hom pugui comparar, en igualtat de condicions, el fenomen evolutiu en el cas de **g** i en el cas de **b** i **a**, per tal com, per al cas de **g**, falten els casos davant *e*, *i*; a més, com ja hem dit, la **a** final no es perd en català, la qual cosa fa que només quedin els casos de **g** davant *o*, *u*. I encara, el fet que aquestes vocals siguin de la sèrie posterior facilita que les evolucions del tipus *j u g u* > *jou*, *t e g ũ l a* > *teula*, puguin ésser explicades per emmudiment de **g**; o sigui que la **u** d'aquestes paraules seria la *u* llatina i no la *g*, a través de **g** en posició implòsiva per pèrdua de *u* final o intervocàlica. Fouché i Moll²⁴ creuen que els fets succeïren així en tots els casos de **g** + *o*, *u* posttònica. Badia, en explicar l'evolució de la **g** llatina intervocàlica davant *o*, *u*,²⁵ diu que «de vegades» es perd, i el seu caràcter velar queda absorbit per la vocal següent, i cita solament un exemple de pèrdua: *j u g u* > *jou*; en una altra part²⁶ es refereix a la paraula llatina *t e g ũ l a* amb l'evolució fonètica següent:

t e g ũ l a > *t e g ' l a* > *teula*

És a dir, que correspondria a:

t e g ũ l a > *tégula* > *tég'la* > *téwla*

amb caiguda de la vocal intertònica i vocalització de **g** després de passar per **g** implòsiva. Sembla, doncs, lícit de concloure que Badia distingeix dos tractaments diferents per al cas de **g u** llatí posttònic, sense precisar quan hauria tingut un tractament o l'altre;²⁷ en canvi, Fouché i Moll atribueixen sempre la mateixa evolució a aquest grup. Si seguim aquests darrers, la possibilitat de **g** implòsiu és nul·la, per tal com la **g** hauria estat sempre absorbida per la *u*; mentre que, si seguim la interpretació de Badia queda una única possibilitat, no gaire ben definida, però, en tot cas, força reduïda, per a la posició implòsiva del fonema **g**.

8. De l'observació de les afirmacions d'Alarcos²⁸ podem deduir fàcilment l'opinió d'aquest professor pel que fa a la problemàtica que hem

24. FOUCHÉ, *Phonétique*, 113; MOLL, *Gramàtica històrica*, § 16.

25. BADIA, *Gramàtica històrica*, § 70, III, 2.

26. BADIA, *Gramàtica històrica*, § 89,2.

27. El Dr. A. M. Badia i Margarit ha tingut l'amabilitat de manifestar-nos verbalment la seva opinió sobre aquest punt, a fi de precisar el que diu a la seva *Gramàtica Històrica Catalana*. Creu que, realment, *teula* ha passat per *teg'la*, per tal com hi ha la forma dialectal *tella*, que pressuposa aquest pas (*t e g ũ l a* > *tég'la* > *téjla* > *téjja* > *téja*). Això sembla que és confirmat per l'existència d'altres formes com *rella* (< *r e g ũ l a*), comuna al domini català, que pressuposen també una forma prèvia amb **g'l**. El cas de *jou* (< *j u g u*) respondria a un tractament diferent, segons el qual la **u** romànica seria la mateixa *u* final llatina i no pas el resultat últim de la -**g**- llatina.

28. ALARCOS, *Consideraciones*, § 12.

exposat al § 7. En posar exemples del fonema **g** en posició implosiva, cita *t e g ù l a > tégl a*; diu, però, que no hi afegeix *j u g u*, perquè no és gaire probable que hagi passat per la fase *ʒog*, sinó que la *-g-* llatina devia haver desaparegut abans i es conservà la vocal final (que passà a formar el segon element d'un diftong decreixent), «com creuen alguns». ²⁹ Entre aquests alguns hi ha Fouché, Badia i Moll. ³⁰ Per a Alarcos, doncs, en unes paraules es perdé la vocal *i* en d'altres no; en unes hi hagué el procés *-g- > g > ɣ* i en d'altres *-g- > g > ɟ*. En això coincideix amb Badia, o el segueix, al mateix temps que ignora les opinions de Fouché i Moll.

4. Documentació filològica sobre aquest punt

9. La documentació filològica tampoc no aclareix del tot aquest punt que estem tractant; això no obstant, confirma d'una manera més palpable les consideracions que hem fet més amunt sobre la freqüència i el rendiment dels fonemes que són objecte d'aquest estudi. I això d'una manera tan contundent, que a les *Homilies d'Organyà* no trobem ni un sol testimoniatge de **g** en posició implosiva, vocalitzat o sense vocalitzar, enfront de deu testimoniats diferents de **b** i tretze de **d**, sempre en posició implosiva. ³¹ En quatre documents del segle XII ³² trobem tres testimoniats diferents de **b**, quatre de **d** i cap de **g**. ³³ I en altres documents, ja del segle XIII, ³⁴ trobem quatre testimoniats diferents de **b**, nou de **d** i cap de **g**. (Només comptem els casos en què aquests fonemes estan en posició implosiva, sigui quina sigui la seva representació gràfica, amb *u* o amb consonant; és a dir, només les paraules afectades pel fenomen que estudiem.) L'única cosa que intentem de fer remarcar amb això és que les evolucions

29. ALARCOS, *Consideraciones*, nota 42.

30. FOUCHÉ, *Phonétique*, 113.

31. Com que ara ens interessa de destacar el nombre de testimoniats realment diferents, considerarem com un mateix testimoniatge aquells que tinguin caràcter sistemàtic (diverses formes de la conjugació d'un verb, substantius i adjectius en singular i plural, adjectius en masculí i femení). Així, doncs, comptem com a un sol testimoniatge, respectivament:

- 1) les formes *aurà, auràs, aurem, auriem*, del verb cat. mod. *haver*;
- 2) les formes *ciutat, ciutatz*, singular i plural, respectivament;
- 3) les formes *paraula, paraules*, id., id.

32. P. PUJOL, *Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (Barcelona 1913; *BF*, I), docs. III, IV, V i VI.

33. *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, Edited with Introduction, Notes and Vocabulary by P. RUSSELL-GEWBETT (Oxford 1965), textos 11, 12, 14, 15, 19, 21, 22, 23. (Citat en endavant *MCLT*.)

34. *MCLT*, textos 24, 25, 26, 35, 39.

relacionades amb els fonemes **b** i **d** implosius poden ésser estudiades d'una manera normal des d'un punt de vista fonètic, precisament per la seva freqüència normal en la cadena parlada; mentre que per a l'estudi sobre **g** implosiu ens manquen testimoniatges. Això prova una vegada més, i ara d'una manera pràctica, la desigualtat de condicions en què es troba **g** per a ésser considerat en aquesta evolució al costat de **b** i **d**.

5. Conclusions sobre **g**

10. Com a conclusió de totes les consideracions que hem fet sobre la possibilitat i la conveniència que el fonema **g** sigui considerat en aquest fenomen evolutiu al costat dels altres fonemes de la sèrie contínua sonora (**b** i **d**), podem dir:

a) El fonema **g** només pot ésser considerat en el canvi que ens ocupa si admetem que, almenys en alguns casos, la -g- llatina no s'assimilà a la vocal velar següent, sinó que fou aquesta que va desaparèixer abans i va produir la situació implosiva de **g**.

b) En el cas que, després d'un estudi fonètic més aprofundit, hom pogués afirmar que les coses no han anat així, la inclusió de **g** en la consideració d'aquest fenomen tindria un caràcter purament teòric, sense cap reflex en la realitat de la llengua.

c) Després d'aquestes puntualitzacions, podem incloure el fonema **g** en la consideració global del sistema, al costat dels altres fonemes de la sèrie **b** i **d**. Tot amb tot, hem de tenir en compte que no ocupa el seu lloc amb el mateix dret que aquests, per tota la sèrie de circumstàncies lingüístiques i filològiques que acabem d'exposar.

6. Evolució fonètica del morfema verbal de segona persona del plural

11. En la història del català hi ha un altre fenomen que està en una relació molt estreta amb el que acabem d'enunciar. Es tracta d'un cas molt particular, que ha estat motiu i objecte de discrepància entre aquells qui se n'han ocupat fins ara. Volem referir-nos al morfema verbal de segona persona del plural, que és constituït, en el català actual, pel fonema **w**, i que en llatí era -tis.³⁵ Aquest fenomen té també una importància

35. En relació amb aquest mateix procés hem de considerar alguns casos aïllats (resultat dels grups t's, d's), com *pedis ungula* > *peüngla*, *ad satis* > *assau* (cf. J. COROMINAS, *Algunes lleis fonètiques no observades fins ara*, ER, III (1951-1952), 226. Hauríem de considerar també els casos d'imperatiu que s'integren en aquesta evolució: *cantate* > *cantau* (o *canteu*) (cf. ALARCOS, *Consideraciones*, nota 48).

gran a la llengua, a causa del seu caràcter sistemàtic: no afecta un grup de paraules més o menys extens, sense relació unes amb altres, i en nombre indeterminat, sinó que caracteritza sistemàticament totes les formes de segona persona del plural de tots els verbs catalans. Les discrepàncies que acabem de mencionar es refereixen fonamentalment a dos aspectes del fenomen:

- a) al procés fonètic seguit pel grup llatí - t i s , fins a arribar a **ɸ**.
- b) a la cronologia de l'acompliment d'aquest fenomen.

De moment ens referirem només al primer d'aquests aspectes i deixarem l'altre per tractar-lo a la segona part d'aquest treball, on parlem pròpiament d'aspectes cronològics.

12. Fouché³⁶ creu que el procés fonètic es produí de la següent manera:

$$- t i s > d i s > d ' s > * t s > \text{ʃ} > \text{ʒ} > \text{z} > \text{ɸ}$$

Aquesta evolució és una mica difícil d'acceptar; és complicada, sobretot pel que fa als processos que inclou de sonorització, ensordiment, i altra vegada sonorització. Grammont, en fer la recensió del llibre de Fouché, fa remarcar ja això, i, a més, recalca que abans de produir-se la vocalització hi ha d'haver hagut un so sonor fricatiu que pugui originar la **ɸ** després de labialitzar-se.³⁷ Aquesta opinió fou recollida per Corominas quan, en més d'una ocasió, es referí a aquest problema.³⁸ El procés fonètic que ens presenta Badia³⁹ és menys complicat que el de Fouché, però no és gaire precís:

$$t ' s > d ' s > \text{ʧ} > \text{ʃ} > \text{ɸ}$$

És més aviat només un reflex de les grafies que no un intent d'interpretació. Moll⁴⁰ no entra en el detall de l'evolució i ens diu simplement que el grup **d ' s** procedent de la desinència verbal llatina - t i s apareix en català antic sota la forma de *ts i*, en el modern, com a **ɸ**. L'evolució que proposa Corominas,⁴¹ recollint, segons diu ell mateix, algunes afirmacions de Baist, Saroïhandy i Grammont, és la següent:

$$t i s > - t ' s > - d z > \text{ʧ} > - v > - u$$

36. FOUCHE, *Phonétique*, 116.

37. *RLiR*, II (1923), 490.

38. COROMINAS, *Algunes lleis*, 226; J. COROMINAS, *De gramàtica històrica catalana: a propòsit de dos llibres*, «Studia Philologica et Litteraria in honorem Leo Spitzer» (Bern 1958), 142; J. COROMINAS, *Las Vidas de Santos rosellonesas del manuscrito 44 de París*, *AJLUC*, III (1943), 172.

39. BADIA, *Gramàtica històrica*, 100, II, 4.

40. MOLL, *Gramàtica històrica*, 172.

41. COROMINAS, *De gramàtica històrica*, 142; *Id.*, *Vidas de Santos*, 151.

Aquesta explicació sembla satisfer més que les altres, d'un punt de vista fonètic. D'una banda suprimeix les complicacions estranyes i innecessàries de la de Fouché, i, de l'altra, supleix la manca de detall de la de Badia, amb l'explicació més detinguda del pas de *dz* a *-u*, segons exigències articulatòries. De moment ens reservem l'opinió sobre el pas per *-v*.

Alarcos, per la seva part, suposa el procés que segueix⁴²

- t i s > d i s > d ' s > d s > d > d̄ > ɣ

Hem exposat totes aquestes opinions, encara que sigui d'una manera breu i esquemàtica, perquè, quan tractarem de la cronologia d'aquest fenomen i, sobretot, de la manera com es realitzà el canvi, ens caldrà alludir necessàriament al procés fonètic.

II

CRONOLOGIA

1. Introducció

13. En establir la cronologia de qualsevol evolució fonètica hem de distingir clarament — cosa que de vegades no es fa prou — d'una banda, la cronologia d'aquesta evolució en la llengua parlada normalment per la gent, i, d'altra banda, la cronologia dels testimoniatges filològics que en posseïm; dit d'una altra manera, la cronologia del fenomen en la forma fònica de la llengua i en la seva forma gràfica. I bé: només disposem d'una font per a conèixer la llengua parlada normalment en una època pretèrita: els testimoniatges filològics; és a dir, que la forma gràfica és l'única font per a conèixer una forma fònica pretèrita de la llengua.⁴³ Els testimoniatges filològics a què acabem de referir-nos, degudament interpretats, poden fer-nos arribar a unes conclusions que s'atansin almenys a la realitat lingüística dels fets passats. La manera com han d'ésser interpretats els testimoniatges gràfics no és una cosa clara, ni molt menys; és per això que són susceptibles de conduir-nos a conclusions diverses. D'altra banda, el fet que els testimoniatges filològics

42. ALARCOS, *Consideraciones*, § 13.

43. Això no vol dir que oblidem els testimoniatges dels gramàtics antics, que n'es dona el cas. Constitueixen una font de molt de valor, però, malauradament, molt poc freqüent.

siguin la base fonamental per al coneixement, no solament de l'evolució dels sons, sinó també de l'estat de la llengua en un moment de la seva història, fa que, en algunes ocasions, no es distingeixi prou clarament entre la cronologia d'aquests testimoniatges i la cronologia del fenomen en la llengua parlada; fins al punt que, llegint textos de tractadistes de fonètica històrica, hi ha moments que hom té la impressió de no saber si es refereixen a la forma gràfica o a la forma fònica de la llengua; i sembla, certament, que, en alguns casos, les confonen. Aquest fet i la diversitat d'interpretacions que hom pot donar als testimoniatges escrits fan que els punts de vista i les opinions referents a un fenomen evolutiu de la llengua siguin múltiples, diversos, contradictoris i, de vegades, contraris. Tot seguit intentarem de donar una visió esquemàtica de la cronologia dels testimoniatges filològics relacionats amb el canvi fonològic que ens ocupa. Començarem per la consideració general dels testimoniatges gràfics (§§ 14-17) i continuarem amb l'estudi d'alguns testimoniatges concrets, que considerem molt importants pel fet de la seva localització temporal (§§ 18-20), i d'algunes hipercorreccions, que aportaran, indubtablement, força llum al problema que ens ocupa (§§ 21-23). Tot això ens portarà més endavant a la consideració d'aquest fenomen de canvi, d'un punt de vista cronològic, no ja en les seves manifestacions gràfiques, sinó en la mateixa realitat de la llengua parlada, és a dir, en la seva forma fònica (§§ 24-26).

14. És, certament, important de conèixer i de tenir en compte els testimoniatges gràfics que podríem anomenar *e x t r e m s* (és a dir, els primers que es conciben relatius a cada un dels estats d'una evolució de la llengua); i és precisament en aquests testimoniatges concrets que ens haurem de recolzar a l'hora d'establir una cronologia aproximada d'un fenomen evolutiu. Això no obstant, creiem que també és important de tenir una visió clara de l'evolució general dels testimoniatges gràfics, per tal com reflecteix, sense cap dubte, l'evolució de la llengua en la seva manifestació oral. Hom accepta normalment la teoria que un canvi fonètic no transcendeix a l'escriptura d'una manera general fins al cap d'un cert temps d'haver-se iniciat i, de vegades, fins i tot consumat; però no per això és menys evident el fet que, encara que sigui amb retard, els canvis de la llengua es reflecteixen en l'escriptura tal com s'han produït en la realitat alguns anys i potser també algun segle abans. Els testimoniatges escrits, degudament interpretats, vénen a ésser, doncs, per tant, com una mena de reflex tardà, però fins a cert punt fidel, de les diverses etapes d'un fenomen evolutiu de la fonètica d'una llengua. És conegut de tothom el fet que moltes grafies consagrades actualment com a ortodoxes (i que

no es corresponen pas amb la pronunciació) són reflex d'uns estats anteriors de la història de la llengua: hi hagué un temps que allò es pronuncià d'aquella manera. L'ortografia francesa n'és un exemple ben palès. Ja Menéndez Pidal, concretant-se en una època remota, posà de manifest aquest fet fonamental: «Hemos de reconocer que todas las vacilaciones que acudían a la pluma de los notarios del siglo X habían acudido en otro tiempo a la boca de todos, en los siglos en que el romance era todavía cosa menos diferenciada del latín. Las vacilaciones entre estos notarios más vulgares del siglo X son, pues, un reflejo bastante aproximado de las que serían usuales entre los hablantes de los siglos VII y VIII, y esto avalora mucho nuestro material, dándole un extraordinario valor de arcaísmo. La lengua escrita refleja siempre estados arcaicos del proceso lingüístico...»⁴⁴ És per això que, a més del testimoniatge primerenc i a més de la hipercorrecció que agafem de vegades pels cabells, com es diu vulgarment, considerem que convé aturar-se també una mica en la consideració del testimoniatge que ens forneix l'ús general, testimoniatge que no sol pesar gaire a l'hora de donar conclusions definitives i concretes, però que ha d'ésser-nos d'utilitat a l'hora d'aclarir alguns aspectes de la problemàtica cronològica.

2. Evolució de l'ús gràfic general

15. Quant al mètode que hem seguit per a establir l'evolució general dels testimoniats gràfics, hem partit de les *Homilies d'Organyà*, com a primer text important escrit pròpiament en català; tot seguit hem efectuat un sondeig retrospectiu fins al segle XI i un altre, en sentit contrari, fins al segle XV. Les nombroses dades que hem extret dels textos i documents ens han permès de fer amb els testimoniats tres grups principals:

1^r grup. Testimoniats que van des del segle XI fins als primers anys del XIII; entre els textos que pertanyen a aquesta etapa incloem les *Homilies d'Organyà*, que són l'únic text d'una extensió regular que hem examinat completament i detingudament. Quant a la resta dels documents que hem consultat dins aquest grup (onze en total), hem de fer constar que només tres són escrits totalment en català.⁴⁵

2ⁿ grup. Comença al segle XIII, a partir, aproximadament, de la seva

44. R. MENÉNDEZ PIDAL, *Orígenes del Español*⁵ (Madrid 1964), 527-8.

45. MCLT, textos 12, 14, 15, 19, 21, 22, 23; PUJOL, *Documents*, docs. III, IV, V i VI; *Les Homilies d'Organyà*, Ed. M. MOLHO, *BHi*, LXIII (1961), 186-210.

primera dècada. Hi incloem fragments de Llull i de Desclot, a part d'alguns documents.⁴⁶

3^r grup. Comprèn textos dels segles XIV i XV.⁴⁷

16. La lectura atenta dels textos a què ens acabem de referir i la consideració dels testimoniatges que n'hem extret ens permeten d'afirmar a grans trets que :

a) La vocalització de **b** en posició implosiva es manifesta gràficament des d'antic. (Això s'ha de posar en relació amb el que hem exposat al § 2.)

b) La vocalització de **d** en posició implosiva no es manifesta en l'escriptura fins al segle XIII, i no precisament en els primers anys.

c) Els testimoniatges gràfics en *u* del morfema verbal de segona persona del plural no són generals fins a mitjan segle XV; i encara conviuen al segle següent amb algunes formes *no u* (és a dir, formes gràfiques com *ts, tz, ds, dz, etc.*).

Tinguem en compte que aquestes conclusions generals són susceptibles d'ésser matisades després d'un examen exhaustiu d'un nombre més gran de textos. Com podem veure, no ens hem referit ara a les formes gràfiques que representen en aquesta època la -g- llatina intervocàlica, esdevinguda fricativa implosiva, perquè, independentment de si admetem o no aquesta possibilitat, el fet és que, en el curs de les nostres lectures, no n'hem trobat ni un sol exemple (cf. § 8). Els casos corresponents al fonema **b** implosiu els hem trobat escrits sempre amb *u*, des dels primers textos consultats.

17. Si disposem gràficament els resultats que acabem d'obtenir, podrem adonar-nos d'una manera més clara d'allò que ens diuen els testimoniatges gràfics. Efectivament, observem que en la manifestació gràfica del fenomen que ens ocupa, existeix una progressió de les formes gràfiques amb *u* amb unes etapes força ben determinades.

	1. ^a etapa Des del segle XI fins al XIII	2. ^a etapa Segle XIII	3. ^a etapa Segle XV
b	<i>u</i>	<i>u</i>	<i>u</i>
d	<i>t, d̄, dz, z</i>	<i>u</i>	<i>u</i>
morfema verbal	<i>ts, tz, dz, z</i>	<i>ts, tz, ds</i>	<i>u</i>
2. ^a p. pl.			

46. J. MIRET, *Pro sermone plebeico (Carta d'establiment de l'orde del Temple a Catalunya i Aragó i primera dotació del compte de Barcelona)*, BRABLB, VII (1913), 32-29. Es tracta d'una traducció al català de la segona meitat del segle XIII.

47. *MCLT*, diversos textos dels segles XIV i XV.

En aquest quadre apreciem d'una manera prou clara que les formes gràfiques *u* van progressant gradualment i guanyen terreny, per dir-ho així, a les formes gràfiques *no u*. En efecte, a la primera etapa, la més llunyana en el temps, només tenim forma gràfica *u* per a l'antic fonema *ɸ* implòsiu, mentre que per a *ɸ* implòsiu i per al morfema verbal de segona persona del plural, les formes gràfiques generals són *no u*. A la segona etapa, les formes gràfiques *u* representen també d'una manera general l'antic fonema *ɸ* en posició implòsiva, però no el morfema verbal en qüestió, que no és representat per formes *u* fins a la tercera etapa del quadre. Aquest esquema no ha de constituir la base única per a establir la cronologia del fenomen, però, més endavant, ens servirà per a fonamentar millor les nostres conclusions.

3. Testimoniatsges extrems

18. Després d'aquesta visió general de l'evolució de les grafies, en llurs línies fonamentals, podem intentar d'acostar-nos a aquells testimoniatsges que hem anomenat extrems i establir també les conclusions adequades. Hem vist ja de lluny una mena de panoràmica del material filològic, cosa que ens ha permès d'observar el fenomen en el seu conjunt, de veure les principals tendències i llurs manifestacions gràfiques, i, fins i tot, d'establir-ne una cronologia. Ara ens acostarem més en aquest material; això ens destorbarà de veure el fenomen d'una manera global — cosa que ja hem fet —, però ens permetrà de destacar aquell testimoniatsge que es manté fora de la norma general de l'època — sigui per innovador, sigui per conservador —, que s'escapa de l'ús comú, i que, amb una interpretació apropiada, pot donar-nos una mica de llum a l'hora d'establir la cronologia real del fenomen fonètico-evolutiu. El cop d'ull panoràmic que hem donat suara és una cosa relativament fàcil; però ara, en canvi, si volíem emprendre la recerca dels testimoniatsges extrems i establir-los satisfactòriament, hauríem de portar a terme una revisió exhaustiva de tots els documents de l'època medieval i classificar-los, a més, per zones geogràfiques, a fi de poder establir també el lloc d'origen de l'evolució o del canvi, i el sentit de la seva projecció espacial. Aquest seria un treball que, per la seva gran envergadura, fuig, de moment, de les nostres pretensions i de les nostres possibilitats materials. Això no obstant, procurarem d'establir una cronologia del fenomen que ens ocupa, a base dels testimoniatsges gràfics d'Alart,⁴⁸ que tot seguit presentarem, i de les dades que addueixen esporà-

48. J. B. ALART, *Études historiques et philologiques sur la langue catalane. Diphtongaison de la seconde personne du pluriel des verbes*. (Apèndix a *Documents sur la langue catalane des anciens comtès de Roussillon et de Cerdagne*) (Paris 1881).

dicament alguns autors; tot això, a part d'alguna observació personal que hem pogut fer mentre establíem l'evolució general dels testimoniatges gràfics.

19. Alart portà a terme una recerca detinguda entre un nombre considerable de documents. Fins a l'any 1158⁴⁹ no troba la primera forma gràfica *u*, corresponent a l'antic fonema *ɔ* del català, en posició implosiva; a partir d'aquest any es troben alguns altres testimoniatges aïllats, però són molt pocs i molt distanciat en el temps, fins que arriba l'època de llur generalització, que es correspon amb la que acabem d'establir nosaltres (cf. §§ 15-17). Els testimoniatges que extraïem del detallat estudi d'Alart, per al cas que ens ocupa, són els següents:⁵⁰

DATA	TESTIMONIATGE	DATA	TESTIMONIATGE
1158	<i>Palau Dano</i>	1249	<i>Nou (< n u d u)</i>
1186	<i>Coll de Creu</i>	1251	<i>P. de Palau</i>
1231	<i>Deumerio</i>	1256	<i>Perdiut</i>
1233	<i>Alaseu</i>	1260	<i>Araleu</i>
1236	<i>Deumerio</i>	1267	<i>Grau</i>
1240	<i>Palau</i>	1272	<i>Araleu</i>
1241	<i>Deumer</i>	1273	<i>Guiu</i>
1246	<i>Feliu</i>	1275	<i>Talau</i>
1249	<i>Vingraudo</i>	1275	<i>Perdius</i>
1249	<i>Alou</i>		

20. La cronologia extrema de la forma gràfica *u* per al morfema verbal de segona persona del plural és, segons els testimoniatges adduïts per Alart, la següent:

- 1380. Apareixen les formes *teniu* i *conexeu* en un document, juntament amb set mots més que ostenten formes gràfiques *no u*, per al mateix morfema.
- 1385. Apareix la forma *fassau* en un document.
- 1390. Apareixen diversos testimoniatges amb forma gràfica *u*, sempre enmig de formes gràfiques *no u* (amb *ts*, *tz*, etc.).
- 1420. *id. id.*
- 1435. Apareixen els primers documents on la forma gràfica exclusiva és *u*.

És a dir, el primer testimoniatge amb *u* és de l'any 1380, i la generalització d'aquesta forma gràfica comença, sempre segons la documentació

49. ALART, *Études historiques*, 12-20.

50. ALART, *Études historiques*, 23-27.

examinada per Alart, a la mateixa època que comença segons les dades extretes de la documentació que hem examinat personalment (cf. § 17). Hem de referir-nos també ací al fet que Corominas⁵¹ cita unes formes gràfiques *u* aïllades en un text del segle XIII i unes altres a la *Crònica* de Jaume I; per tant, totes anteriors al primer testimoniatge citat per Alart com a primerenc; però el mateix Corominas considera improbable que aquestes formes siguin originals i no aprofundeix més en aquest sentit. Nosaltres no les tindrem, doncs, en consideració, almenys per ara.⁵²

4. Hipercorreccions

21. A part dels testimoniatges que acabem d'exposar, i que illustren potser millor la història de la grafia que no la del fenomen evolutiu en si — és a dir, la història de la forma gràfica que no pas la de la fònica —, hem de considerar quelcom molt important per a l'establiment de la cronologia de qualsevol fenomen evolutiu: es tracta de les hipercorreccions.⁵³ Acabem de veure que la primera forma gràfica *u* que troba Alart és *Palau Dano*, de l'any 1158; això no obstant, el mateix Alart troba l'any 1017 la forma *Palal Dano*, i el 1011 la forma *Palan Dan*, referides al mateix lloc.⁵⁴ La primera d'aquestes formes és, evidentment, una hipercorrecció: l'escriba, davant formes fòniques *-u*, que corresponien a formes gràfiques *l* (forma gràfica *malalt* = forma fònica *maláŷt*), escriví també *Palal* amb *l*, cosa que demostra l'existència d'una forma fònica *paláŷu*, pronunciada

51. COROMINAS, *De gramàtica històrica*, 141-142.

52. Hem de fer constar encara que M. NIEPAGE, *Laut- und Formenlehre der Mallorquinischen Urkundesprache* (Halle 1909), § 116, cita quatre formes amb *-u*, anteriors al primer testimoniatge d'Alart:

1291	<i>haveu</i>
1337	<i>rebeu</i>
1341	<i>stau</i>
1349	<i>havieu</i>

Com que els textos d'on Niepage tragué aquests testimoniatges no han estat publicats originàriament amb criteri lingüístic, no podem judicar de llur autenticitat. És per això que no els tenim en compte en els nostres raonaments.

53. Les grafies que solem anomenar hipercorrectes són, de vegades, molt útils per a la millor interpretació d'un procés evolutiu de la llengua. La importància de la hipercorrecció és gran, especialment en els períodes primitius, que són els més difícils d'interpretar, i, alhora, els més abundants en aquest tipus de fenomen, segons ha fet remarcar Menéndez Pidal a les seves conclusions dels *Orígenes del Español*: «No hay, ciertamente, épocas más propicias para el error ultracorrecto que las primitivas... Sin vacilar podemos decir que la ultracorrección es el fenómeno más característicamente distintivo de la lengua arromanzada que se escribía en el siglo x. Sin el concepto de la ultracorrección nos serían incomprensibles multitud de formas de esta lengua, que tendríamos que calificar de extravagancias, y el concepto de extravagancia no sirve para explicar nada.» (R. MENÉNDEZ PIDAL, *Orígenes del Español*, 552.)

54. L'actual *Palaldà*.

amb una **u** semblant a la que procedia de la vocalització de la **l**.⁵⁵ Potser se'ns podria objectar aquí que, com es diu vulgarment, una flor no fa estiu, però en aquest cas comptem amb la segona forma anòmala que acabem d'adduir suara: *Palan Dan*. Aquesta forma ha d'ésser necessàriament un error de lectura del qui va copiar el document, o bé un simple lapsus de l'escriba, per tal com no hi ha cap raó d'ordre purament lingüístic per a escriure una **n** per comptes d'una **u**; sembla que aquest testimoni atge ens permet d'assegurar que l'any 1011 algú llegí malament la paraula *palau*, escrita ja amb **u**, perquè, per a llegir erròniament *palan* (amb **n**), calia que fos així. Sigui com sigui, podem deduir d'aquest fet que existí una forma gràfica *palau* quasi un segle i mig abans del primer testimoni atge conservat amb **u**. D'altra banda hem vist també que la forma hipercorrecta *palal* se'ns presenta igualment quasi un segle i mig abans del primer testimoni atge amb **u**. Amb un de sol d'aquests testimoni atges potser no gosàriem fer afirmacions gaire contundents; però creiem que els dos que acabem de citar i comentar ens autoritzen a molt. La forma hipercorrecta *raïl*, que cita Corominas,⁵⁶ no té valor per a la cronologia del fenomen evolutiu: al darrer terç del segle XIII ja no ens cal una hipercorrecció per a conèixer l'existència de formes fòniques amb **u**, per tal com les formes gràfiques **u** ja s'havien generalitzat, com hem vist més amunt.

22. Ens permetem d'adduir encara una darrera grafia que considerem hipercorrecta. Es tracta de la forma *Gerat*, que apareix en un document del segle XII.⁵⁷ Aquesta forma no té tampoc un valor tan decisiu per a l'establiment de la cronologia del fenomen, com el que té la del 1017, que ja hem vist; però és possible que ens ajudi a comprendre les circumstàncies que condicionen les relacions entre la forma fònica i la forma gràfica en la llengua antiga. La forma que ens ocupa ara ens interessa fonamentalment pel fet de la seva localització temporal: es troba al límit entre les grafies amb **d**, **t**, **z**, etc., i les formes amb **u**; és a dir, entre les formes gràfiques *no u* i les formes gràfiques **u**. En la lectura de documents que hem portat a terme (cf. § 15), abans de trobar cap forma gràfica **u**, com expressió del resultat **w** de l'anterior fonema **d** en posició implosiva, trobem la forma *Gerat*, que, segons sembla, no es pronuncià mai de forma sem-

55. Això també podria explicar-se per confusió acústica, per tal com, d'un punt de vista acústic, una **-l** fortament velaritzada no es distingeix gaire d'una **-u**. Tant si donem una explicació com una altra, la nostra conclusió és la mateixa, per això no insistim en aquest punt ni el discutim en el cos del treball.

56. COROMINAS, *Vidas de Santos*, 153; testimoni atge recollit per ALARCOS, *Consideraciones*, nota 46.

57. PUJOL, *Documents*, doc. IV; reproduït a *MCLT*, doc. 18 i citat per RUSSELL-GEBBETT a *MCLT*, pàg. 23. En relació amb aquesta forma s'ha de tenir en compte la forma *Guerad* documentada l'any 1211 (*MCLT*, doc. 22).

blant a aquesta.⁵⁸ Això ens permet de veure amb una certa claredat la forta influència de les grafies *d*, *t*, *z*, etc. en els escribes medievals, per tal com, si el copista d'aquest document escriví *Gerat* — forma que pronunciava probablement com si fos escrita *Guerau* —, no és sinó pel fet que escrivia *vid*, *alod*, *pred*, *sed*, etc. (*vidit*, *alodiu*, *pretiu*, *sed e*), les paraules que pronunciava normalment com si fossin escrites *viiu*, *alou*, *preu*, *seu*, etc.; és a dir, que a totes les formes fòniques **u**, feia correspondre sistemàticament una forma gràfica *d*. Això demostra, a més, que no coneixia la raó de la divergència entre les formes fòniques i les formes gràfiques de la llengua, divergència que té el seu origen en formes etimològiques.

5. Cronologia del fenomen

23. Després d'aquesta informació sobre la cronologia dels testimoniatges gràfics, en els dos aspectes a què ens hem referit d'una manera expressa al § 14, intentarem d'establir una cronologia del fenomen evolutiu en la forma fònica de la llengua. Abans, però, farem referència a les opinions que alguns autors han emès respecte a aquest punt. Alart creu que, pel que fa a **ā**, el fenomen s'acomplí l'any 1200, mentre que per al morfema verbal de segona persona del plural es realitzà «més d'un segle després».⁵⁹ Aquesta opinió, amb la qual no concordem del tot, com manifestarem de seguida, és, segons la nostra manera d'entendre, fruit d'una ingènua identificació en el temps de l'evolució de les grafies amb l'evolució fonètica pròpiament dita; i nosaltres hem fet nostra la idea que, bé que la forma gràfica és, o pot ésser, un reflex de la forma fònica, no és un reflex instantani, sinó retardat, tal com hem dit més amunt i hi tornarem a insistir aviat. Fouché, per la seva part,⁶⁰ fa només una encertada allusió al retard de la vocalització del morfema verbal de segona persona del plural i n'intenta una explicació més o menys acceptable des d'un punt de vista fonètico-articulatori. El que no podem admetre ara, sense que puguem profunditzar-hi més de moment, és l'afirmació de Fouché,⁶¹ segons la qual s'hauria vocalitzat abans **ā** procedent de *-d-* llatina, que el resultat de *-ty-* i *c^e·i* llatins, per tal com ens consta que l'antic fonema **z** procedent d'aquests grups va confluïr amb **ā** (< *-d-*) abans del canvi d'aquest en **w**.⁶² Justament, i segons acabem de veure (cf. § 19),

58. Etim.: germ. *gairoald* (DCVB, s. v. *Guerau*).

59. ALART, *Études historiques*, 21-22.

60. FOUCHÉ, *Phonétique*, 167.

61. FOUCHÉ, *Phonétique*, 129.

62. ALARCOS, *Consideraciones*, §§ 8-11.

e! primer testimoniatge gràfic amb vocal procedent de **d** és originari del grup -ty-; el segon, de **c^e**; i el tercer, de **cⁱ**. Corominas fa allusió al problema de la cronologia del pas definitiu a **-ŷ** del morfema verbal de segona persona del plural;⁶³ en parla d'una manera bastant directa i intenta de donar, segons sembla, la solució definitiva. Hi ha un detall no gaire clar en l'exposició de Corominas: d'una banda comença fent referència d'una manera una mica despectiva a les dates donades per Moll i Badia per al pas definitiu a **-ŷ** del morfema que ens ocupa (segles XIII i XIV, respectivament), dient que les considera molt antigues, i d'altra banda, a les seves conclusions, data el canvi al segle XIII, «i probablement al XII». Potser l'encert de Corominas consisteix a remarcar que la consumació del canvi per al resultat de l'antic morfema llatí -tīs ha d'ésser per força anterior a l'ensordiment de les consonants sonores finals, fenomen que ell mateix data, basant-se en documents, al segle XIV. Probablement un estudi a fons d'aquest altre fenomen permetria de precisar aquesta data, però, en principi, és important de comptar amb aquest límit (cf., però, § 24).

24. Per a establir la cronologia aproximada del fenomen que estem estudiant tindrem en compte:

a) Els resultats a què hem arribat en estudiar l'evolució general dels testimoniats gràfics (cf. quadre del § 17). Donem tanta d'importància a aquests resultats perquè, com ja hem dit (cf. § 14), creiem que els testimoniats escrits són, a grans trets, un reflex, bé que tardà, fins a cert punt fidel, dels diferents estats d'un fenomen evolutiu de la llengua.

b) Els testimoniats aïllats que trobem fora de l'època de normalització o generalització d'una grafia (cf. §§ 18-22). Són els que hem anomenat testimoniats extrems.

c) El fet, destacat per Corominas, que el morfema verbal de segona persona del plural havia de tenir ja la realització fonètica **-ŷ** abans de l'ensordiment de les sonores finals, documentades ja com a sordes al segle XIV. L'argumentació de Corominas es basa en la hipòtesi que si aquest canvi no s'hagués acomplert abans d'aquesta època, el resultat definitiu del morfema verbal llatí -tīs hauria estat una consonant sorda. En principi hem admès aquest límit temporal com a bo. L'única reserva, però, que ens veiem obligats a exposar és que el fet que el so consonàntic que materialitza en un moment determinat de la història de la llengua el morfema verbal de segona persona del plural (probablement **dz**, cf. § 12) tingui precisament un valor morfemàtic, pot fer que

63. COROMINAS, *De gramàtica històrica*, 141-142.

no segueixi l'evolució corresponent als fonemes que no tenen aquest valor, o, almenys, que no la segueixi al mateix temps que aquests. Diem això per tal de remarcar que l'observació de Corominas no té un valor absolut (cf § 37).

25. Després d'observar amb atenció les dates i les dades que ens forneixen aquestes tres fonts d'informació, sobretot les dues primeres, ens trobem amb algunes coincidències dignes d'ésser tingudes en compte: el temps que va del primer testimoniatge gràfic amb *u* (segons Alart) a l'època de generalització d'aquestes grafies és sensiblement igual per al cas del fonema *ɔ* que per al cas del resultat català del morfema verbal llatí -*tis* (uns setanta anys, aproximadament), la qual cosa fa que la diferència entre les dates dels primers testimoniatges respectius i entre les dates de generalització de les formes gràfiques *u*, per als dos casos sigui també constant. El primer testimoniatge de forma gràfica *u* apareix uns cent trenta anys més tard per al morfema verbal de segona persona del plural que per al cas del fonema *ɔ* en posició implosiva. D'altra banda, les formes gràfiques *u* corresponents al primer cas tarden a generalitzar-se uns cent trenta anys més que les que corresponen al segon cas. Hem fet remarcar aquestes coincidències cronològiques perquè ens sembla que poden illustrar força aquest aspecte del problema que ens ocupa. A l'hora d'establir aquesta cronologia no hem tingut en compte els testimoniatges citats per Corominas, perquè ell mateix els considera mancats de valor (cf. § 20). Tampoc no considerem els testimoniatges adduïts per Niepage (confronteu nota 52). En tot cas, mentre un estudi més aprofundit no demostrï el contrari, aquests testimoniatges aïllats, fins i tot en el cas que siguin autèntics, no tenen un gran valor en la consideració general de les relacions forma gràfica - forma fònica de la llengua.

26. Com acabem de veure, en la forma gràfica de la llengua hi ha una diferència d'un segle o un segle i mig entre la data que apareixen les grafies *u* per al cas del fonema *ɔ* i per al cas del fonema que representa el morfema verbal de segona persona del plural. Sembla, per tant, que podem concloure de tot això que en la realitat de la llengua parlada, és a dir, en la seva forma fònica, hi hagué també una diferència d'un segle o un segle i mig entre les dates d'acompliment per a un cas i per a l'altre. Si tenim en compte, a més, que, segons sembla, la vocalització del fonema corresponent al morfema verbal havia d'haver-se produït ja abans de l'ensorquiment de les consonants sonores en posició final i que aquest ensordiment es troba documentat al segle XIV, considerem prudent de proposar el primer quart del segle XIII com a data de l'acompliment del fenomen

de vocalització per al morfema verbal.⁶⁴ Considerant la distància en el temps que hem propugnat entre aquest canvi i el canvi similar corresponent al fonema **ɗ** (cf. § 25), resulta que el fenomen s'hauria produït, per a aquest últim, cap al darrer terç del segle XI. Tot això ho podem veure una mica més clar i d'una manera esquemàtica que en facilita la comprensió, en un quadre on consten les dates a què hem referit tota l'argumentació :

	Generalització de la forma fònica ɥ	Primer testimoniatge de la forma gràfica u	Generalització de les formes gràfiques u
ɗ morfema verbal 2. ^a p. pl.	darrer terç del s. XI	1158	1220
	primer quart del s. XIII	1380	1450

III

DISCUSSIÓ: FACTORS QUE CONDICIONEN EL CANVI

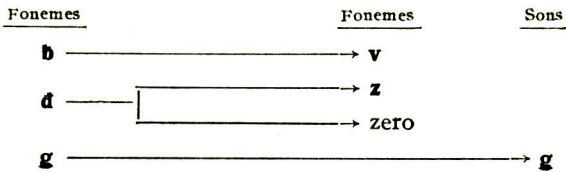
1. El marge de seguretat entre la sèrie contínua sonora i la interrompuda sonora

27. Després de la presentació detallada que acabem de fer d'aquest fenomen evolutiu, intentarem de precisar el paper i la importància d'aquest canvi en el conjunt de les alteracions del sistema consonàntic català al llarg de la seva història. Intentarem alhora de veure algunes de les raons internes al mateix sistema que l'hagin pogut condicionar. Sabem que els fonemes **b**, **ɗ**, **g**, de la sèrie contínua sonora, són destinats a desaparèixer com a tals fonemes, probablement per pressió de **b**, **d**, **g**, de la sèrie interrompuda sonora, procedents de -p-, -t-, -k- llatins intervocàlics, respectivament. Caldria distingir, però, el que succeï en posició intervocàlica i el que succeï en posició implosiva, que fou notablement diferent. En posició intervocàlica **b**, **ɗ**, **g** tendeixen a realitzar-se fricatius:

Fonemes	Variants fonètiques en posició intervocàlica
b	→ β
ɗ	→ ɟ
g	→ g

64. Caldria veure, tal com hem dit ja al § 24, fins a quin punt el valor morfemàtic del fonema o grup resultant del morfema verbal llatí -t-is ha pogut condicionar el seu canvi a **w** o la cronologia d'aquest canvi. Això podria, potser, matisar una mica les afirmacions que ens permetem de fer ací.

Els fonemes de la sèrie interrupta adopten, doncs, unes variants combinatòries, que conflueixen fonèticament amb les realitzacions dels fonemes de la sèrie contínua; aquests darrers es comporten de maneres diverses davant aquest fet: mentre que **b** i **d** tendeixen a llur distinció — **b** es canvia en **v**, **d** dona zero o bé es canvia en **z** —,⁶⁵ **g** es desfonematitza i conflueix amb les variants fricatives del fonema **g**; de fet, no té cap necessitat de distingir-se del seu correlat oclusiu, per tal com és un fonema de molt poc rendiment (recordem tot el que hem dit sobre **g**, que pot valer també en part per a la posició intervocàlica d'aquest fonema). En el moment de realitzar-se l'operació indicada a l'esquema precedent, es produeix també la que indiquem a continuació:

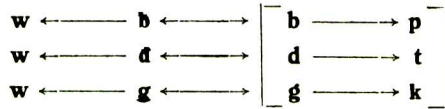
Tot això quant a la posició intervocàlica, que no és l'objecte principal del nostre estudi, ara.

28. Doncs bé: en posició implosiva per pèrdua de la vocal intertònica o final, que és el que ací ens interessa, el risc de confusió entre els fonemes de les dues sèries és encara més gran,⁶⁶ per tal com la correlació

65. El resultat ulterior del fonema **d** d'aquesta època, en posició implosiva (< - d -, - t y -, c^e·i) no és únic. Sembla que hom pot establir amb seguretat que abans de l'accent aquest fonema desapareix (s u d o r e > suor), mentre que en posició posttònica ha romàs en la forma fònica **z** (a l a u d a > alosa) (cf. A. BADIA, *L'Atlas lingüístic de Catalunya i el problema de la sibilant sonora -s- procedent del llatí -D-* (i de -C-, -TY-), *RVF*, II (1952), 1-28). D'altra banda, també s'ha conservat en la forma **d** en certes condicions especials (sembla ésser que únicament en topònims i apel·latius), com ho demostren els exemples de Corominas: *Vilardell* < villaricellum, *Saldes* < salices, etc. (*Algunes lleis*, 226-7). On no tothom està d'acord és en el procés fonètic corresponent a aquest canvi: W. Meyer-Lübke, P. Barnils, P. Fouché, A. Griera, J. Corominas, F. de B. Moll i A. Badia creuen en el procés - d - > **d** > **z** > ↓, mentre que J. Saroïhandy, C. H. Grandgent i R. Aramon opinen que la desaparició de -d- es produí sense passar per l'etapa **z**. Alarcos, per la seva part, no creu que **z** sigui un grau previ a la pèrdua de **d**; opina que la **d**, o bé desaparegué, o bé es reforçà en un so sibilant que confluí amb el fonema **z**, que ja existia a la llengua (cf. *Consideraciones*, 17-18). Hom pot trobar unes consideracions geogràfico-lingüístiques, i especialment toponímiques relacionades amb aquest problema a H. GUIER; *Le z caduc en catalan: phonétique et toponymie*, «Mélanges offerts à Mgr. Pierre Gardette», *TLL*, IV, 1 (1966), 233-242. Nosaltres ens hem permès de dir simplement que **d** intervocàlic desapareix o es canvia en **z**, en primer lloc, perquè, sigui quin sigui el procés fonètic, no afecta l'estructura del sistema que en resulta, i, en segon lloc, perquè no és aquest l'objectiu principal del nostre estudi i, per tant, ha estat tractat ací només d'una manera marginal.

66. En realitat no hi ha veritable conflicte sinó en el cas de l'oposició **d/d**, i, probablement, si no fos pel gran rendiment de les oposicions entre aquests dos fonemes en

interruppta-contínua s'havia de manifestar molt malament en aquesta posició. En realitat, els fonemes de la sèrie contínua, en posició implosiva, havien de tenir una realització molt pròxima als de la sèrie interruppta, per tal com és difícil que poguessin realitzar el seu caràcter de continu quan ocupaven aquesta posició; seria gairebé un contrasentit. Segons aquest plantejament previ, els fonemes de les dues sèries podrien haver-se neutralitzat en posició implosiva, sobretot al final de paraula, com succeí després amb la correlació de sonoritat; però no fou així, sinó que prevalgué la tendència diversificadora dels fonemes de la sèrie contínua respecte dels de la interruppta. Els fonemes de la sèrie contínua, a fi que no desaparegués el marge de seguretat entre les dues sèries, es confongueren tots tres en **w**. Aquests tres fonemes no podien trobar cap obstacle a llur confluència, per tal com el valor distintiu entre ells era pràcticament nul. Aquest canvi es produí sense impedir, però, que els fonemes de la sèrie interruppta s'ensordissin després, com passà en realitat. Es tractava només de salvar el perill de confluència en una època encara llunyana de la neutralització de la correlació de sonoritat en posició final. Fixem-nos en l'esquema següent i veurem les línies de desplaçament dels fonemes: ⁶⁷

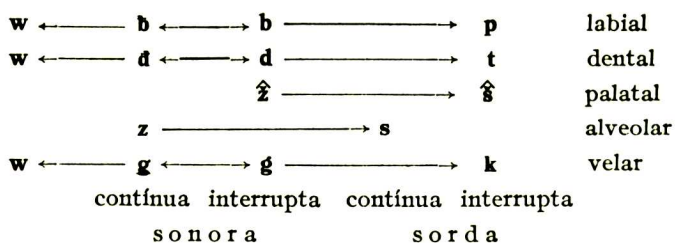

29. Voldríem acabar de precisar que la causa interna que produí la confusió dels fonemes **b**, **d**, **g**, de la sèrie contínua sonora, fou precisament l'existència d'una sèrie de fonemes interruptes sonors amb la possibilitat de trobar-se en posició implosiva. O bé, dit d'una altra manera, que la finalitat de la confusió en **w** dels fonemes sobredits fou de mantenir un marge de seguretat entre ells i els seus correlats interruptes. Una afirmació d'aquest ordre pot ésser considerada sovint com a gratuïta, perquè no podem saber què hauria passat si hagués estat diferent alguna de les circumstàncies que contribuïren, en el nostre cas concret, que la història d'aquest aspecte de la llengua hagi estat aquesta i no una altra. D'altra banda, som conscients que en ciència no és lícit de parlar de futuribles. No voldríem, però, continuar endavant sense fer unes consideracions que poden aportar una mica de llum en aquesta qüestió. Recon-

posició implosiva, el canvi no hauria progressat. D'altra banda, la iniciativa en el desplaçament cap a **w** es deu al fonema **b**. Pel que fa al fonema **g**, ja hem alludit a l'escàs valor distintiu que pot tenir en posició implosiva, en virtut de la seva poca freqüència en el discurs.

67. El canvi que és indicat dins el parèntesi es realitzà amb posterioritat respecte al que considerem ací.

siderarem, per tant, l'esquema del paràgraf anterior; però, així com llavors hi hem posat només els fonemes que ens interessen d'una manera directa, ara hi farem jugar també dos fonemes més, que completen les dues sèries (el fonema **z** de la sèrie contínua sonora, y el fonema **ʒ** de la interrompuda sonora, corresponents als ordres alveolar i palatal, respectivament). Aquests fonemes s'ensordiren ambdós, tant el de la sèrie contínua com el de la interrompuda. Observem el fenomen en un esquema de conjunt:

Observem més concretament que l'únic fonema de la sèrie contínua que s'ensordí fou precisament l'únic que no tenia correlat interrompte, i, per tant, pogué mantenir el seu valor distintiu, sense cap risc de confusió, fins que es produí la neutralització de la correlació de sonoritat en posició final.

2. Graus d'afinitat amb **w** dels fonemes de la sèrie contínua sonora

30. Tenim, almenys en teoria, tres fonemes (**b**, **d**, **g**) que es confonen en un de sol: **w**. En començar aquest estudi (cf. § 2), ens hem fet ressò del que diuen els tractats de gramàtica històrica sobre aquest fenomen, i d'una manera especial sobre l'ordre que seguiren aquests fonemes a l'hora de confondre's en **w**, en el supòsit, encertat, segons sembla, que no ho vagin fer alhora. Allí hem deixat entendre que més endavant ens ocuparíem d'aquesta qüestió. Ara, doncs, intentarem d'aclarir, fins on ens sigui possible, els problemes que al principi han quedat només plantejats. Abans, però, ens permetem de mostrar un petit esquema de la caracterització dels fonemes que ens interessin, segons els seus trets distintius principals. Ometem les oposicions *interrupte/continu* i *sonor/sord*, per tal com els quatre fonemes en qüestió són tots continus i sonors. Ens servim, per tant, només de les oposicions *dens/difús* i *greu/agut*, que són necessàries i suficients per a distingir els tres fonemes **b**, **d**, **g** entre ells, per a distingir **b** i **d** de **w**. Aquestes correlacions no són, però, suficients

per a distingir els fonemes **g** i **w**, que resulten idèntics, segons aquesta caracterització:⁶⁸

	<u>b</u>	<u>d</u>	<u>g</u>	<u>w</u>
dens/difús.....	—	—	+	+
greu/agut.....	+	—	+	+

Si volíem distingir els fonemes **g** i **w**, hauríem d'acudir a una nova correlació de tonalitat, que ens diu que **w** és bemollitzat (labialitzat, en aquest cas) respecte de **g**:

	<u>g</u>	<u>w</u>
dens/difús.....	+	+
greu/agut.....	+	+
bemollitzat/normal.....	—	+

31. El fonema **w** és, doncs, dens i greu. Si tenim en compte que **b** és difús i greu, **d** difús i agut, i **g** dens i greu, és fàcil de comprendre que **g** és el fonema més afí a **w**; després ve **b**, i després **d**, sempre per ordre d'afinitat decreixent. Observem, a més, que **g** no solament és el més afí a **w**, sinó que, segons aquestes dues oposicions o correlacions, ambdós són idèntics; fins al punt que ens ha calgut acudir a una altra correlació per a poder-los distingir.⁶⁹ L'extraordinària afinitat fonemàtica d'aquestes dues unitats de la llengua explica, a la nostra manera d'entendre, gran part de les fluctuacions que hi ha en l'evolució de la -g- des del llatí, sobretot en contacte amb **u** (cf. especialment §§ 7 i 9). Quant al fonema **b**, veiem que, per a passar a **w**, només ha de canviar un tret distintiu: ha de passar de difús a dens; per tant, la seva afinitat amb **w** és també notable, i explica el fet que la confluència entre aquests dos fonemes vagi produir-se molt aviat (cf. especialment §§ 2, 15 i 17). El fonema **d** és el que difereix més de **w**; el primer és difús i agut, i el segon, dens i greu; així, doncs, **d** hagué de canviar dos dels seus trets distintius fonamentals, a fi de poder confondre's amb **w**. Això explica que el canvi **b** > **w** vagi produir-se molt més aviat que el **d** > **w**. Creiem que la visió del problema des d'aquest angle nou aclareix i simplifica tota la sèrie de consideracions que hem anat fent fins ara sobre aquest punt concret (cf. especialment §§ 15, 17 i 26).

68. Com és costum en aquest tipus de classificació, el signe (+) designa el fonema afectat pel primer terme de l'oposició, i el signe (—), el fonema afectat pel segon.

69. Segons ens ha fet veure amablement el Dr. Ramon Cerdà i Massó sobre els abundosos materials que té aplegats, la fonètica experimental demostra d'una manera ben clara l'afinitat articulatòria entre els sons **g** i **w** (consonàntic); fins a tal punt, que l'única distinció és la labialització que acompanya el so **w**. Però es dona el cas que, en certs contextos, aquesta labialització acompanya també l'articulació del so **g**. Aleshores, d'un punt de vista articulatori, pràcticament es confonen.

3. Aportació de les oposicions significativament distintives

32. Tot el que hem exposat fins ara té un caire més aviat teòric. És per això que no voldríem donar per acabat aquest tema sense alludir a la projecció que aquest fenomen té en la llengua parlada. Sense això podria ésser que les nostres afirmacions no fossin altra cosa que unes elucubracions teòriques, sense cap reflex en la realitat lingüística. En el nostre cas, però, podem exemplificar àmpliament el fenomen, fins i tot des de més d'un punt de vista. El perill de confusió de les dues sèries de fonemes a què ens hem referit comporta, a la mateixa llengua, una sèrie d'oposicions significatives, en risc de confusió. Podem afirmar que, en un moment donat de la història de la llengua, existien oposicions del tipus:⁷⁰

(n a v e >) **nab / nab** (< n a p u)
 (s e d e >) **seđ / sed** (< s i t e)
 (j u g u >) **žog / žog** (< j o c u)

Aquest era l'estat de coses quan es produí el canvi en **w** dels fonemes de la sèrie contínua sonora, i, ulteriorment, la neutralització de sonoritat en posició final de paraula. L'evolució ulterior d'aquestes oposicions és, com hom ja endevina:

nau **naw** < **nab** ↔ **nab** > **nap** *naɸ*
seu **sew** < **seđ** ↔ **sed** > **set** *set*
jou **žow** < **žog** ↔ **žog** > **žok** *joc*

Veiem, doncs, amb els exemples que acabem d'adduir, que oposicions tan clares com són avui *nau/naɸ*, *seu/set*, *jou/joc*, estigueren, en un moment de la història de la llengua, en veritable perill de confusió.

33. D'una manera independent de les oposicions que hem citat suara, és a dir, aquelles els termes de les quals estigueren un dia en perill de confondre's, hem de manifestar que la confluència en **w** dels fonemes **b**, **d**, **g** forní a la llengua una sèrie indefinida de mots amb **w** que s'oposen significativament a:

70. En citem una de referent a cada un dels fonemes que ens han ocupat, a fi d'exemplificar el fenomen d'una manera completa, però ja hem dit en més d'un lloc que el fonema corresponent a l'ordre velar no té un valor operatiu a la llengua amb un rendiment normal, com els altres dos; malgrat això, podem presentat-ne també una oposició.

a) d'altres mots amb els fonemes **b**, **d**, **g** si es tracta de posició medial, o **p**, **t**, **k**, si es tracta de posició final de paraula.

b) d'altres mots que, per comptes de **w**, tenen qualsevol altre fonema de la llengua.

Així, doncs, la llengua actual és rica, d'una banda, en oposicions com:

caure/cabre
lliure/livre
llaurar/ladrar
seu/cep
seu/set
*seu/sec*⁷¹

corresponents al grup *a*; i, d'altra banda, en oposicions més generals, del tipus:

esquiú/esquif
pauta/pasta
neu/neix
*caure/caire*⁷²

corresponents al grup *b*.

34. A la nostra exposició teòrica hem dit que el mínim valor distintiu dels fonemes **b**, **d**, **g**, entre ells, quan estaven en posició implosiva, fou un dels elements que condicionaren el fet que aquests tres fonemes poguessin confluir en un de sol (cf. § 28). Ara, enfocant la qüestió des d'un angle diferent, podem confirmar la nostra posició. En efecte, les oposicions distintives basades en aquests tres fonemes són molt comptades en la realitat lingüística. Entre el fonema **g** i qualsevol dels altres dos, queda exclosa la possibilitat d'originar oposicions fonològiques a nivell d'un rendiment digne d'ésser tingut en compte, per tal com, segons es desprèn de les consideracions que hem fet a la primera part d'aquest treball, el fonema **g** en posició implosiva no tingué a la llengua sinó una

71. Les oposicions d'aquest tipus són molt nombroses a la llengua. En tenim recollides moltes més, algunes de les quals donem a continuació, com a mostra: *sou / sot*, *pau / pap*, *piu / pit*, *piu / pic*, *pou / pop*, *tou / tot*, *cou / cop*, *diu / dit*, *nau / nat*, *neu / nêt*, *niu / nit*, *lleu / llet*, *lleu / llec*; i d'altres ja sistemàtiques com són les formes verbals *sou / sóc*, *cou / coc*, *mou / moc*, *diu / dic*, etc. Al text ens hem limitat a posar les essencials per a la il·lustració de la teoria, a fi de no enfosquir l'explicació, si l'exemplificàvem d'una manera poc sistemàtica.

72. Aquestes quatre oposicions han estat tretes de A. M. BADIA I MARGARIT, *Problemes de la commutació consonàntica en català*, *BdF*, XXI (1965), §§ 32, 61, 85 i 93, respectivament. Allí hom pot trobar-ne d'altres de similars: *vau / baf*, *nau / naf*, *pau / pas*, *oau / cas*, *piu / pis*, *vau / baix*, *feu / feix*, *vau / rai*, *lleu / llei*, *nou / noi*.

realitat esporàdica i ocasional. Entre **b** i **d**, no solament hi ha la possibilitat teòrica de formar part de mots que s'oposin significativament per la presència de l'un o de l'altre d'aquests fonemes, sinó que fins i tot trobem oposicions documentades a la llengua antiga. Fruit de les escasses prospeccions filològiques que hem portat a terme en confeccionar aquest treball, podem fer constar l'oposició *viu/vit* (procedents de *vivit* i de *vidit*, respectivament),⁷³ oposició documentada al principi del segle XIII. Això no obstant, el rendiment d'aquest tipus d'oposicions no ha estat prou considerable per a condicionar el canvi; és a dir, per a impedir que els fonemes **b** i **d** confluïssin en un de sol.⁷⁴

4. Una darrera consideració sobre el morfema verbal de segona persona del plural

35. Quant a l'evolució del morfema verbal de segona persona del plural, no farem sinó unes consideracions que potser ajudaran a presentar el fenomen amb una mica més de claredat que no ho hem fet quan hem exposat les opinions dels diferents autors que han tractat aquest problema (cf. §§ 11 i 12). Alarcos⁷⁵ proposa dues possibilitats diferents per a explicar aquest fenomen. Segons la primera, el grup secundari d's (<-tis) hauria confluït, a efectes de tractament fonètic, amb el fonema del català antic que nosaltres hem representat per **z** (<-ty-, c^e, i) i hauria seguit el procés evolutiu d'aquest (**z** > **d** > **u** en posició implosiva); segons la segona d'aquestes possibilitats, la confluència de d's amb el fonema **d** s'hauria produït més tard, sense una prèvia assimilació al fonema **z**. Sembla evident que la primera de les possibilitats postulades per Alarcos és la que s'avé més amb la realitat dels fets. És més; sembla que podem afirmar, sense por d'equivocar-nos, que si el morfema verbal de segona persona del plural es troba representat en el català actual pel fonema **w** no és precisament per raó de la seva confluència amb **d**, sinó perquè s'assimilà a

73. *Homilies d'Organyà*, 206 i 206 i 208, respectivament.

74. En provençal les coses han anat d'una manera semblant, pel que fa a la desaparició de la sèrie contínua sonora, aproximadament igual a la del català. No obstant això, el fenomen difereix precisament en aquest punt: el fonema **d** no confluí, amb el fonema **b**, en el fonema **w**, sinó que es canvià en **y**: *m o v è r e* > *moure*, *l a b o r a r e* > *laurar*, *n u b e m* > *niu*, etc.; però, *r a d è r e* > *raire*, *t e x è r e* > *teiser*, *r a d i u* > *rai*, *q u a d r a r e* > *cairar*, etc. Tinguem present que la tendència de **d** en produir-se el canvi ha d'ésser envers **y**, més que no pas envers **w**, per tal com **d** i **y** només difereixen en un tret distintiu; tots dos són continus, sonors i aguts; **d** és difús i **y** és dens. En canvi, **d** i **w** difereixen, com ja hem dit, en dos trets distintius (cf. § 31). Aquesta consideració obre unes perspectives noves, que ens obligaran a tornar sobre aquest problema en una altra ocasió.

75. ALARCOS, *Consideraciones*, § 13.

l'evolució de **z** abans que aquest es confongués amb **d**; fins a tal punt que, segons la nostra manera de veure, si **z** i **d** no s'haguessin confós en el sistema del català antic, el morfema verbal que ens ocupa hauria seguit l'evolució de **z** i no la de **d**, i, per tant, avui no seria **w**.

36. En aquest punt de la nostra exposició sembla que ens pot ésser de força utilitat un breu cop d'ull al que passà en provençal. Creiem que cada llengua soluciona a la seva manera els problemes d'equilibri del sistema propi i que hom no pot abusar dels paral·lelismes; però sembla, d'altra banda, que quan es donen una sèrie de circumstàncies que fan discórrer paral·lelament un mateix fenomen en dues llengües, la comparança pot ésser fructífera per a escatir els detalls del fenomen en qüestió. És un fet que el fenomen general que estudiem en aquest treball és susceptible d'ésser estudiat d'una manera semblant precisament en provençal, per tal com en aquesta llengua les vocals finals s'apocopen normalment, com en català, i aquest fet origina un punt de partença molt semblant al que hem exposat per a la nostra llengua. Aquest punt de partença comú consisteix en l'existència d'una sèrie contínua sonora, els fonemes de la qual es vocalitzen en quedar en posició implòsiva. Admesa, doncs, aquesta base comuna, sembla que la consideració de les divergències ulteriors o marginals pot ilustrar alguns punts que no estan prou aclarits en el fenomen del català. Concretament, i referit al problema de què ara tractem, creiem que és important de tenir en compte que en provençal no es confonen els fonemes equivalents als catalans **z** i **d**; és a dir, que el resultat de **-ty-** i de **c^{e,i}** llatins no conflú amb el fonema **d** (< **-d-**), com hem vist que passà en català.

En provençal modern el morfema verbal de segona persona del plural es materialitza en **s** (*cantatz*); és a dir, que conflueix amb el resultat de **-ty-** i de **c^{e,i}** (*palatiu* > *palatz*, *pacce* > *patz*), però no amb el de **d** (*raděre* > *raire*).

¿Éns autoritza aquesta consideració a confirmar el que hem dit suara (§ 35)? ¿És una raó de prou pes per a demostrar definitivament que el morfema verbal en qüestió s'assimilà al fonema **z** (< **-ty-**, **c^{e,i}**), i que si ara és **w** en català no és sinó perquè el fonema **z** es confongué amb **d** en el català antic? Creiem que sí.

76. Cf. el que hem dit suara a la nota 74.

37. Tot amb tot, sembla que els fets demostren que el triomf de la forma fònica **u** no fou tan fàcil per al morfema verbal com per al resultat dels grups llatins **-ty-** i **c^e·i**, bé que ambdós havien coincidit en la llengua antiga, com acabem de veure. Almenys ha quedat establert així en la part que hem dedicat a cronologia del fenomen (cf. especialment § 26), on veiem perfectament que les formes **u** triomfaren en la pronunciació i en la grafia més de cent anys més tard en el cas del morfema verbal que per al fonema **ā** (< - d - , - t y - , c^e·i). ¿A què deu ésser deguda, doncs, aquesta diferència cronològica, si, tal com hem postulat, la confusió entre el resultat de **- t i s** i el de **- t y - i c^e·i** és antiga? ¿Pot aquesta consideració afeblir la nostra tesi i reviscolar la segona de les possibilitats exposades per Alarcos? Sembla que aquest argument no tindria prou força per a contradir les afirmacions que hem fet en els paràgrafs precedents. Més aviat ens inclinem a veure en la complexitat d'aquest fenomen la lluita de dues tendències: una que arrossega el resultat de **- t i s** pel mateix camí que el de **- t y - i c^e·i**, fins a confluir amb **ā** (< - d -) i, ulteriorment, amb **w**; i una altra que tendeix a conservar formes com **āz**, o, més tard, **š**. No és gens estrany que una entitat fònica que és sentida amb valor morfemàtic pels qui parlen la llengua es resisteixi a seguir el corrent que arrossega les formes idèntiques d'un punt de vista fònic, però que no tenen altre valor que el purament fonològic (cf. nota 64). En aquest cas concret veiem que prevalgué la tendència fonètica per damunt del sentiment conservador,⁷⁷ probablement després d'una època de convivència d'ambdues formes, que es traduí en un retard de les manifestacions gràfiques amb **u** pel que fa al morfema verbal en qüestió (cf. § 17). Les formes **u**, després d'haver vençut llur lluita en la forma fònica de la llengua, l'hagueren de vèncer en la forma gràfica.

77. La mateixa circumstància es produí amb els plurals de substantius i adjectius que originen el grup **d's** (cat. mod. **-ts**) i amb la segona persona del singular dels verbs en dental que no prenen increment (*bats*, de *batre*; *escomet's*, d'*escometre*; *rets*, de *retre*; *percut's*, de *percutir*; *pots*, de *poter*; etc.). Ambdós tingueren en un moment de llur història el valor **d's** (**āz**), igual que el morfema verbal llatí **- t i s**; per tant també podien haver confluït en **w**. Però aquests casos ens mostren la prevalença de la tendència conservadora, per tal com el valor morfemàtic de la **-s** va fer sentir aquest so com a cosa diferent de la **t** (o **d**, segons l'època) que el precedia. Aquest sentiment lingüístic fou més fort que en el cas del llatí **- t i s**, per tal com existien, i existeixen, unes formes sense **-s**, a les quals es poden oposar morfològicament les formes amb **-s**. Així tenim, d'una banda, oposicions del tipus *nit* / *nits*, *sot* / *sots*, que són universals per a tots els substantius i adjectius acabats en **-t**, i, d'altra banda, oposicions com *bats* / *bat*, *pots* / *pot*, *escomet's* / *escomet*, etc., que distingeixen la segona i la tercera persona del singular dels verbs que tenen l'arrel acabada en **-t**.

IV

CONCLUSIONS

38. La confusió en **w** dels fonemes **b**, **d**, **g**, de la sèrie contínua sonora, quan es trobaven en posició implosiva, té una importància cabdal per a la història interna del català i confereix a aquesta llengua un dels seus trets més característics.

39. Aquest canvi, d'altra banda, no és sinó un dels canvis produïts per l'aproximació mútua dels fonemes de la sèrie interrompuda sonora i els de la contínua sonora, que posaven així en perill llur marge de seguretat.

40. El fonema **g** no té les mateixes raons que els altres dos per a ésser considerat en aquest canvi, precisament pel fet d'ésser ja dubtosa la possibilitat de la seva existència en posició implosiva (especialment final), i, fins i tot en el cas que existeixi aquesta possibilitat, els exemples concrets serien molt pocs. Això, a part de poder ésser demostrat per raons d'índole lingüística, és provat per l'absència de testimoniatges filològics.

41. Això no obstant, amb un caràcter purament teòric, podem incloure, i així ho fem, el fonema **g**, junt amb els altres dos, en la consideració d'aquest fenomen. Aquesta inclusió és facilitada i justificada per la consideració global del sistema.

42. Hi ha prou motius per a creure que no és certa l'afirmació de Fouché segons la qual s'hauria vocalitzat abans **d** procedent de **-d-** llatina, que el resultat dels grups llatins **-ty-** i **c^e, i**, per tal com ens consta que l'antic fonema **z**, procedent d'aquests grups, va confluïr amb **d** abans que aquest no es confongués en **w**.

43. El resultat actual **u** del morfema verbal llatí **-tis**, de segona persona del plural, fruit també d'un canvi de gran transcendència, ha d'ésser estudiat en relació amb el procés general de confusió en **w** dels fonemes de la sèrie contínua sonora del català antic, en posició implosiva.

44. Després d'haver estudiat amb detall la problemàtica cronològica, podem afirmar que la confusió en **w** es produí principalment en tres etapes :

- 1) per al fonema **b**;
- 2) per al fonema **d** (que havia assimilat ja **z**);
- 3) per al morfema verbal de segona persona del plural.

No podem incloure en aquest apartat el fonema **g**, per tal com ja hem dit que la seva inclusió en la consideració del fenomen té un caràcter teòric. Si aquest fonema es trobava a la llengua en unes condicions normals, probablement hauria d'ocupar el primer lloc, quant a la cronologia de la vocalització, o bé compartir-lo amb **b**, d'acord amb tot el que ja hem dit.

45. En el cas del morfema verbal de segona persona del plural cal tenir en compte una tendència a conservar-lo en la seva fase **dz**, o més tard **s**. Aquesta tendència conservadora, fruit precisament del valor morfemàtic d'aquesta entitat fònica, originà el retard de més de cent anys en la generalització de la forma **u**, però no reexí a evitar-la.

46. Combinant les dades filològiques amb raons d'ordre lingüístic, podem establir amb bastant de seguretat que als primers anys del segle XIII es generalitzà la forma fònica **u** com a morfema verbal de segona persona del plural, en català; que aquesta generalització ja havia tingut lloc al darrer terç del segle XI pel que fa a tots els altres casos de **u** en posició implosiva; que aquest canvi fou encara anterior per al fonema **b**, d'acord amb la major afinitat articulatòria entre **b** i **u**.

47. En el canvi que ens ocupa podem apreciar clarament una motivació fonètica: l'afinitat fonètica entre **u** i **b** i **g**, i una motivació funcional: el poc marge de seguretat entre els fonemes de la sèrie interrompuda sonora i els de la sèrie contínua sonora en posició implosiva; és a dir, la imminent neutralització de continuïtat en aquesta posició. A fi d'evitar aquesta neutralització, els fonemes de la sèrie contínua que tenien correlat interrompuda es confongueren en **w**.

48. La confluència en un de sol dels tres fonemes que han ocupat la nostra atenció fou facilitada pel fet que la distinció entre ells ofereix un rendiment molt baix en la llengua de l'època

JOAQUIM RAFEL, I FONTANALS

Universitat de Barcelona.